

Mål & Mæle · 1

22. årgang, maj 1999

Uønsket frihed

Den grønne Retskrivningsordbog bliver tit kritiseret for at have for mange valgmuligheder. Er der nogen mening i den kritik? Hvor mange og hvilke slags dobbeltformer drejer det sig egentlig om? Hvordan skal man bære sig ad hvis man vil reducere i antallet af dobbeltformer? Side 4

Sprog og erkendelse

Der må være en sammenhæng mellem den måde vi erkender på og den måde vi sætter ord på vores erkendelser. Ved at se på sproget kan man finde frem til generelle træk ved erkendelsesprocesserne. Side 11

Ordblindhed

Der er en tydelig sammenhæng mellem børns læsefærdighed og deres evne til at høre forskelle og ligheder mellem sprogets lyde. Læs om en ny undersøgelse af sammenhængen mellem små børns oplevelse af sproglyde og deres evne til at lære at læse. Side 16

Kroppens billedsprog

Det er nærliggende at bruge kroppens og dens dele når vi beskriver omverdenen. Vi har alle sammen en krop, og den er lige ved hånden. Derfor opstår udtryk som *tage benene på nakken, få noget fra hånden, bide tænderne sammen*. Side 21

Dig og mig og os to

Hedder det *hende med solbrillerne er min kusine* – eller er *hun med solbrillerne* bedre? *De vi kalder eksperter, er uenige* – eller *dem vi kalder eksperter*? Det er et problem som går adskillige århundreder tilbage, og der er ingen udsigt til løsning lige med det første. Side 26

Sprogligheder 2

Ud med
dobbeltformerne? .. 4

Fuldtræffer eller
ram forbi? 11

Er der *r* i ordblind? . 16

Av min arm 21

Subjektakkusativ 26

Fra dobbelt til
enkelt – hvis du
skulle vælge 32

Naar Sprogbrugen findes at være i Strid med en sætning i Sproglæren, da mene strax de fleste, at Fejlen ligger hos Sprogbrugen, og denne vil de derfor ændre; men de færreste vil søge Fejlen i Sproglærens sætning og ændre den efter Sprogbrugen. Skal dette Misforhold hæves, kan det kun ske ved, at Skolen gör Modersmaalet selv til Gjenstand for sin Undervisning paa en anden Maade end hidtil.

H. H. Lefolii 1877

SprogliGheder

Sprogligheder

Denne brevkasse handler om sprogligheder. Det er spørgsmål og problemer om sprog, men det er også fine detaljer i sproget som man bliver opmærksom på, og som man vil gøre andre bekendt med. Går I rundt og tænker på sprogligheder, så send et brev om dem til Carsten Elbro, Erik Hansen, Pernille Frost og Ole Tøgeby. De vil svare på brevet hvis de kan. Ellers kender de nok nogen de kan sætte til det. Send brevet til:

Mål & Mæle,
Pernille Frost
Mosevej 17, 2. th.
2860 Søborg

? Halvtreds og femti

Hvorfor vil Danmarks Nationalbank ikke anerkende, at tallet 50 på dansk hedder *halvtreds*?

Hvorfor insisterer man på at trykke det norske *femti* på de danske halvtredserne, som ingen i Danmark – ikke engang bankfolk – ville drømme om at kalde *femtiere*?

Jeg lærte engang i skolen, at tallet i banksprog hedder *femti*, men Lokalbanken protesterer da ikke – fornuftigt nok – når jeg på mine checks skriver *halvtreds*.

Ud med *femtierne*! Til kamp for *halvtredserne*!

Ivar Engel Jensen
Hjørring

PS. Hvorfor har Dansk Sprognævn ikke protesteret?

! Det har i over 100 år været skik at bruge de nordiske talord *treti*, *firti*, *femti* osv. på checks, indbetalingskort, postanvisninger, veksler og i andre dokumenter hvor tal skal skrives med bogstaver. Begrundelsen er formentlig at vore ægte talord i deres snurrige middelalderlighed fylder for meget i de små talfelter.

Den begrundelse kan ikke bruges når det drejer sig om 50 kr.-sedlen, så det er vel bare tradition.

Alle de nordiske talord plus *toti*, som hverken findes i norsk eller svensk, er med i den officielle retskrivningsordbog. Så man får næppe Dansk Sprognævn til at protestere!

EH

? Det nye komma

Det nye komma er jo slet ikke så nyt endda. Ikke desto mindre blev der i DR 2's program Før Deadline omtalt et tiltag som skulle hjælpe folk til at forstå at bruge det, nemlig Det Flyvende Kommakorps. Efter min mening er der i navnet *Det Flyvende Kommakorps* brugt engelske regler for kapitalbogstaver. På dansk hedder det vel *Det flyvende kommakorps*?

(Apropos engelsk har jeg bemærket at Shakespeare ofte ikke bruger omskrivning med *do*. Kan I mon fortælle hvornår omskrivninger med *do* blev indført i engelsk eller hvor jeg kan finde spørgsmålet behandlet?)

Selv har jeg for længst besluttet mig for at bruge det nye komma fordi reglerne er enkle. Alligevel fandt jeg det

nødvendigt at lave den lille huskeregel
E F E M I O, svarende til:

Ej for bisætninger

Før *men*

Efter bisætninger

Mellem helsætninger

I opremsninger

Om parentetiske tilføjelser

Med hensyn til det nye komma, så er jeg i tvivl om et *og* er lige så godt som et komma i det følgende eksempel, eller om man skal have begge dele:

Vi kommer på besøg i marts(,) og så håber vi at I vil vise os rundt.

*Il Deleuran
Brabrand*

! Dit kommaspørgsmål er let at besvare. Din egen regel siger jo ganske korrekt at der skal komma mellem to helsætninger. Altså skal det være: *Vi kommer på besøg i marts, og så håber vi at I vil vise os rundt.*

Så dit andet spørgsmål: Den engelske *do*-konstruktion i nægtende og spørgende sætninger kan konstateres spredt i engelske tekster fra o. 1300. Men først i 1500-tallet begynder det at tage fart, og omkring 1700 er situationen med *do*-konstruktionerne stabiliseret, således at de stort set svarer til moderne engelsk.

Man kan læse om dette i Knud Schibbye: *Origin and Development of the English Language II* (1974) s. 142-52. Eller i Torben Kisbye: *A Short History of the English Language* (1992), s. 127-28 og 135-36.

Spørgsmålet om store og små bogstaver i *Det Flyvende Kommakorps* skulle være besvaret i *Retskrivningsordbogens* § 12.2. Så hvis det flyvende kommakorps er et navn, skal det staves

Det Flyvende Kommakorps. Altså efter en fornuftig regel som svarer ret nøje til reglen for britisk engelsk. *EH*

! Kjære Mål & Mæle

Her oppe mellom fjellene klappet vi i hendene da vi fikk budskapet om det nye danske komma som Dansk Sprog-nævn nå anbefaler. Forstå vår begeistring: I språkhistoriens lange løp har vi nordmenn ustanselig vært den mottakende part, og nå overtar – »låner«, som vi sier – Danmark vårt høystegne kommasystem!

I en slik stund ser vi stort på det og bærer over med at dere kaller kommasystemet for »nyt komma« og ikke »norsk komma«. Det vesentlige for oss er at »norsk komma« gjør danske tekster bitte-lite lettere å lese, de virker ikke lenger så oppstykket.

På denne bakgrunn er det med be-drøvelse en trofast venn av Mål & Mæle ser at man i den *redaksjonelle* presentasjon på første side i nr 4/1998 bryr seg niks om de nye reglene. Slik står det: »Han har også en forklaring på, hvorfor der stadig er flest katolske fornavne i brug.«

Så vidt jeg vet, er Mål & Mæle-redaksjonen meget sympatisk innstilt overfor kommareformen. Forklaringen på tilbakefallet i nr 4 må være enten at det grammatiske komma sitter dere alle i fingrene, og at et og annet kommaglipp unnslipper sensuren, eller at redaksjonen av hensyn til forfatteren av vedkommende artikkel følger den-nes praksis. Innen i bladet ser vi nemlig at Jørn Bendix holder seg til gamle-måten.

Finn-Erik Vinje, Oslo

! Den Ene af M&M's redaktører bruger den gamle måde, og det var ham der havde forfattet forsiden. *red.*

Ud med dobbeltformerne?

Et karakteristisk træk ved den danske retskrivningsnorm er dobbeltformer som fx *schellak/shellak*, *tyrk/tyrker*, *spøgede/spøgte* og »flerdobbeltsformer« som *strømlinjet/strømliniet/strømlinjet*, *skarpsleben/skarpslebet/skarptsleben/skarptslebet*, *ananasene/ananassene/ananaserne/ananasserne*, *viraene/virusene/virussene/viruserne/virusserne*.

Der er relativt mange dobbeltformer i den nugældende officielle retskrivningsordbog, Dansk Sprognævn: *Retskrivningsordbogen*, 1. udg., 1986 (RO 1986), 2. udg., 1996 (RO 1996) – faktisk mere end dobbelt så mange som der var i den foregående ordbog fra 1955 (RO 1955, se nærmere nedenfor).

I denne artikel diskuterer jeg mulighederne for og ønskeligheden af at få reduceret eller afskaffet dobbeltformerne og skitserer og vurderer nogle løsningsmodeller. Jeg vil også se på konsekvenserne af retskrivningsloven fra 1997 (og give et bud på en løsning af det nye paradoksproblem der kan ligge i at søge at slanke retskrivningsnormen samtidig med at der er sket en udvidelse af den kreds af sprogbrugere som er forpligtet til at følge normen).

Jeg koncentrerer mig om to spørgsmål: (1) Er tilstedeværelsen og omfanget af dobbeltformerne i retskrivningsnormen så tyngende og problematisk at en afskaffelse eller reduktion af dem er påkrævet? (2) Hvor gennemførlig er en reform af denne art? Vil den overhovedet kunne realiseres og i givet fald hvordan? Hovedvægten ligger på spørgsmålet om gennemførligheden.

Påkrævet?

Det er næppe muligt objektivt at afgøre om en oprydning i dobbeltformerne i den officielle danske retskrivning er så påkrævet at den nødvendiggør en indsats på området. Men der er ikke tvivl om at dobbeltformerne af mange sprogbrugere opleves som et problem, og alene dette forhold motiverer at spørgsmålet om en reduktion eller afskaffelse af dem tages op til nærmere overvejelse.

Fordobling fra 1955 til 1986

Først er der det rent kvantitative forhold at ca. 8 % af opslagsordene i *Retskrivningsordbogen* har en valgfrihed knyttet til sig. Det kan dreje sig om valgfrihed mellem forskellige former af samme opslagsord, fx *schellak* el. *shellak*, *tyrk* el. *tyrker*. Eller det kan dreje sig om valgfrihed mellem bøjningsformer af et opslagsord, fx mellem præteritumformerne (datidsformerne) *fnisede*, *fniste* og *fnes* og mellem pluralisformerne (flertalsformerne) *nævninge* og *nævninger*.

En del sprogbrugere vil nok mene at det er for meget med valgfrihed ved næsten en tiendedel af ordene i dansk. Og den kendsgerning at der er tale om mere end en fordobling i RO 1986 sammenlignet med RO 1955, og at Sprognævnet har kunnet udsende en hel ordbog med og om valgfriheder i den officielle retskrivning (*Danske Dobbeltformer*, Munksgaard, 1992), trækker nok i samme retning. At der desuden er sket en vis udvidelse af dobbelt-

formerne fra *RO 1986* til *RO 1996*, ma yderligere bestyrke dobbeltformsskeptikerne i deres opfattelse af at der stadig er for mange valgmuligheder i retskrivningen.

Kritik af dobbeltformerne

Som et eksempel på en folkeligt-professionel kritik af dobbeltformerne kan jeg nævne følgende brev fra september 1998 fra en sprogkonsulent til Dansk Sprognævn:

Hvorfor give næring til myten om at man i dag, »kan stave som man vil«?

Mange ord har flere stavemåder. Enkelte måske endda for mange.

Jeg er faldet over ordet *virus*. Vælg selv mellem *en* eller *et*. Og vælg i pluralis mellem hele fire forskellige stavemåder: *virus*, *viruser*, *virusser* eller *vira*... (– dog ikke *virak*).

Hva' med at træffe et valg og få luget lidt ud? Sprognævnet har både kompetencen og autoriteten.

Og som et eksempel på en politisk kritik mod dobbeltformerne kan jeg minde om de betænkeligheder ved de planlagte valgfriheder i *RO 1986* som kulturminister Mimi Stilling Jakobsen og undervisningsminister Bertel Haarder gav udtryk for under majonæsekrigen i sommeren 1985. De to ministre skrev sidst i august 1985 til Sprognævnet og henstillede til nævnet »påny at overveje, om der ville kunne ske en begrænsning af antallet af indførte dobbeltformer«. Resultatet af henstillingen blev at Sprognævnet i oktober 1985 reducerede antallet af ord med dobbeltformer med ca. 110, hvoraf ca. 70 var ord af typen *gymnasium/gymnasie*.

Gennemførligt?

I resten af artiklen koncentrerer jeg mig om gennemførligheden af en eventuel dobbeltformsreform i dansk, og skitserer nogle løsningsmodeller.

Hvem skal i givet fald gennemføre forenklingen af dobbeltformerne? Det skal naturligvis Dansk Sprognævn, der i retskrivningsloven og sprognævnsløven fra 1997 er sat til at fastsætte den officielle danske retskrivningsnorm. Der er dog ikke tale om en ændring som Sprognævnet vil kunne gennemføre helt på egen hånd.

Den beføjelse som Sprognævnet har til – uden at spørge – at lave ændringer i den officielle retskrivning, er nemlig i sprognævnsløven udtrykkeligt begrænset til at gælde »ændringer og ajourføringer af ikkeprincipiel karakter«. Når det derimod drejer sig om ændringer af principiel karakter, skal de først godkendes af kulturministeren, der inden en evt. godkendelse skal forelægge sagen for undervisningsministeren. Og eftersom der har været dobbeltformer i den officielle danske retskrivning så længe vi har haft sådan en, så må en afskaffelse af dobbeltformerne siges at være en så gennemgribende og principiel ændring at den hører til dem der skal forelægges i de relevante ministerier for den kan publiceres for sprogbrugerne.

Det gælder naturligvis og helt indskutabelt for en radikal reform der simpelthen gør op med det gamle princip om brug af dobbeltformer overhovedet. Og det må formentlig også gælde for en mere moderat reform der indskrænker sig til at afskaffe dobbeltformerne i bestemte afgrænsede ordgrupper eller ordtyper.

Den radikale løsning

Først er der den helt radikale løsning: den endegyldige afskaffelse af enhver valgfrihed i den danske retskrivningsnorm. Den virker umiddelbart tillokkende. Formålet med en officiel retskrivning er jo standardisering og fasthed. Kunne man forestille sig dette ideal smukkere realiseret end i en retskrivning hvor hvert ord havde én og kun én stavemåde, og hvor hver bøjningsform kunne skrives på én og kun én måde? Det kunne man næppe, men ikke desto mindre må den totale enhedsretskrivning nok betragtes som en utopisk tilstand som hverken er realistisk eller onskværdig.

Man kan få et indtryk af totalprojektets umulighed ved at se nærmere på de forskellige typer af valgfriheder der findes inden for den officielle norm. Jeg har indtil nu blot talt om dobbeltformer eller valgfriheder som om det var ensartede størrelser. Og jeg har også, i overensstemmelse med almindelig praksis, stiltiende betragtet dobbeltformerne i *Retskrivningsordbogen* som om de var et snævert ortografisk (retskrivningsmæssigt) anliggende. Men dobbeltformer er faktisk mange ting, og det er langt fra dem alle der er rent eller snævert ortografiske.

Med samme udtale

Der er naturligvis en del rent ortografiske dobbeltformer, dvs. dobbeltformer hvor man kun kan se forskel, men hvor der ikke er nogen forskel at høre.

Det gælder fx *Månen* eller *månen* med stort eller lille, *idé* eller *ide* med eller uden accenttegn over slut-*e*'et og *simpelthen* eller *simpelt hen* i ét eller to ord. Det gælder ligeledes orddelelser som *he-sten/hes-ten/he-st-en* og opslagsord som *bolche/bolsje* med *ch* eller *sj*, *hefte/hæfte* med *e* eller *æ* og *van-*

dre(r)hjem med eller uden slut-*r* i *van-dre(r)*. Og det gælder bøjningsformer som *globus(s)en* med ét eller to *s*'er og *øre(r)ne* med eller uden *r* foran bestemtighedsendelsen *-ne*.

Det er altså karakteristisk for de rent ortografiske dobbeltformer at de er fuldstændig enslydende. I andre tilfælde kan man tale om muligt enslydende dobbeltformer. Det er sådan nogle som fx *fader/far* og *medens/mens*, hvor brugen af den lange form i skrift jo ikke udelukker at man faktisk udtaler ordet i én stavelse. Det gælder tilsvarende fx *hilsenen* eller *hilsnen* med eller uden *e* i midten, der kan afspejle – men som ikke behøver at gøre det – en forskel i udtale i henholdsvis tre og to stavelser.

Med forskellig udtale

Men der er endnu flere dobbeltformer der ikke alene staves forskelligt – hvad alle dobbeltformer jo gør – men som også udtales forskelligt.

Det drejer sig både om opslagsformer, fx *gulvmop* eller *gulvmoppe*, *indskrumpen* eller *indskrumpet*, *kranie* eller *kranium*, *opiumvalmue* eller *opiumsvalmue*, *oxid* eller *oxyd*, *pyramidal* eller *pyramidalsk*. Og drejer sig i høj grad også om bøjningsformer, fx pluralis *dollar* eller *dollars*, *kontoer* eller *konti*, *nævninge* eller *nævninger*, præteritum *nævned* eller *nævnte*, *nyste* eller *nøs*, fælleskøn eller intetkøn *flonellen* eller *flonellet*, *insulinen* eller *insulinet*, adverbial form (biordsform) *forholdsvis(t)* med eller uden *-t*, bestemt form og pluralis *ny* eller *nye*, *fri* eller *frie*.

En begrænset reform

Det er først og fremmest de mange dobbeltformer med forskellig udtale der står i vejen for en total afskaffelse af dobbeltformerne i dansk. Det ville være

betænkeligt hvis en normerende myndighed – med henvisning til at der blot var tale om en regulering af retskrivningen – fra den ene dag til den anden fjernede muligheden for at skrive en lang række af de former der bruges i den faktiske sprogbrug hos gode og sikre sprogbrugere, og dermed samtidig devaluerede disse former til andenrangsformer i den mundtlige sprogbrug. Det ville ikke være rimeligt hvis fx *kranie*, *opiumvalmue*, *nøs* og *insulinen* fik lov til at beholde deres plads inde i normvarmen, mens *kranium*, *opiumsvalmue*, *nyste* og *insulinet* blev sendt ud i kulden – eller omvendt.

En oprydning blandt dobbeltformerne med forskellig udtale ville i øvrigt også stille sig blokerende i vejen for fremtidige optagelser af nye former i *Retskrivningsordbogen*. Den officielle retskrivningsordbog mangler jo fx stadig en del almindeligt brugte former på *-ie*, fx *akvarie*, *auditorie*, *gymnasie*, *klimakterie*, *kollegie*, *podie*, og anerkender kun formerne på *-ium*, altså *akvarium*, *klimakterium*, *kollegium* osv. En accept af formerne på *-ie* ville altså – hvis dobbeltformer ikke var en mulighed – betyde at formerne på *-ium* samtidig måtte ofres. Det ville være lige så urimeligt som det er at *-ie*-formerne stadig er ikke-anerkendte.

Der er nok ikke andet at gøre end at affinde sig med at en evt. reform af dobbeltformerne i dansk må indskrænkes til at omfatte de rent ortografiske dobbeltformer – altså de fuldstændig enslydende, evt. også de muligt enslydende.

Den norske model

Men heller ikke en rent ortografisk dobbeltformsreform er problemfri. Og under alle omstændigheder kan man forestille sig forskellige modeller. Jeg vil her blot skitsere en enkelt mulig model.

Og jeg vil her ligesom jeg tidligere har gjort det i forbindelse med arbejdet med de nye kommaregler (se noten sidst i artiklen), se om der ikke skulle være inspiration at hente i Norge, der nok må kunne betegnes som nordisk mester – eller måske ligefrem verdensmester – i dobbeltformer og valgfrihed i det hele taget.

Det særlige ved det norske system er at man dér dels har en udstrakt valgfrihed, dels søger at styre brugen af de valgfri former i en bestemt retning. Man opererer nemlig i Norge med to former for valgfrihed.

På den ene side har man en *fuldstændig valgfrihed* med såkaldte *jamstilte former*, fx *tall/tal*, *bein/ben*, pluralis *kontor(er)*.

På den anden side har nordmændene hvad man kunne kalde en *vægtet eller modificeret valgfrihed*, dvs. et system bestående af såkaldte *hovedformer* og *sideformer*. Her er hovedformen normalformen, som kan bruges i alle sammenhænge, og som skal bruges i bestemte sammenhænge, specielt i lærebøger og i statstjenesten; hovedformerne udgør tilsammen den såkaldte *lærebogsnormal*. Sideformerne (der også kaldes for *klammeformer*, fordi de står i klammer [firkantede parenteser] i ordbøgerne) må derimod normalt ikke bruges i lærebøger eller i statstjenesten, men må godt bruges af skoleelever i deres skriftlige arbejder. Som eksempler kan nævnes *røyke*/[*røke*] hvor formen *røyke* er hovedformen, mens formen *røke* er den mere begrænset anvendelige sideform. Af bøjningsformer kan nævnes at man i ord af typen *lærer* i pluralis har hovedformen *lærere* uden noget slut-*r* og sideformen *lærerer* med et slut-*r*.

Direkte overført til dansk skulle vi altså indføre to retskrivningsnormer: en

snævrere norm med hovedformer som skulle kunne bruges i alle sammenhænge, og som var de eneste tilladte i bestemte sammenhænge, fx i lærebøger og i breve og publikationer fra det offentlige, og en bredere norm som først og fremmest skulle kunne bruges af skoleelever i deres skriftlige arbejder.

Man kan imidlertid spørge hvorfor lige netop skolebørnene skulle have en udstrakt frihed til at vælge og vrage mellem alle de forhåndenværende dobbeltformer. Der er så vidt jeg kan se, gode grunde til det i Norge, hvor man anser det for ønskværdigt at børnene i vid udstrækning kan bruge træk fra deres dialekt også i deres skriftsprog. Men ellers kunne man jo nok mene at det netop bør være skolens elever der skal forpligtes over for den snævre norm (den dobbeltformsfattigste af normerne). Dels er skolen jo relativt let at styre i en bestemt ortografisk retning, og dels er det jo skoleeleverne der i sprogplanlægningsmæssig henseende er dem der skal være bærere af fremtidens norm.

Anbefalede former?

Det kunne tale for at vi i Danmark overvejer en variant af den norske model der ganske vist overtager systemet med hovedformer og sideformer (foruden de helt sidestillede former – de »jamstilte«), men som ellers modificerer modellen ved at man – Sprognævnet via *Retskrivningsordbogen* – generelt anbefaler brugen af hovedformerne. Anbefalingen skal sigte mod alle de sprogbrugere der anerkender og søger at følge den officielle retskrivningsnorm, men bør i særlig grad føles forpligtende af dem der i øvrigt har pligt til at følge den officielle retskrivning, dvs. skolen og hele den offentlige forvaltning.

I øvrigt kan en norm med anbefalede former jo også opfattes som et tilbud til

de sprogbrugere der gerne vil fritages for besværlige personlige overvejelser mht. hvilke former de skal vælge – og hvilke valg som tidligere truffede valg af en bestemt form tvinger dem til at foretage hvis de ønsker at virke nogenlunde konsekvente og konsistente i deres sprogbrug.

Man kan indvende mod en sådan model med anbefalede former over for blot godkendte eller accepterede former at der ikke er tradition for den slags i Danmark. Det er nu kun delvis rigtigt. I led-sagebekendtgørelsen til den store retskrivningsbekendtgørelse der blev udsendt 27.2.1892 er det faktisk i en række tilfælde markeret hvilken af to dobbeltformer ministeriet anbefaler (fx *Kerne* frem for *Kærne* og *tredie* frem for *tredje*), og så sent som i 3. udg. af *Dansk Retskrivningsordbog*, hvis sidste oplag kom i 1946, er der markeringer af hvilke former der anbefales (således fx stadig *Dejg* med *g* – dvs. den form der droppes i *RO 1955*).

Og på det seneste er Dansk Sprognævn (oprettet 1955) også så småt slået ind på at opgive at valgfri muligheder nødvendigvis er totalt ligestillede, ved i *RO 1996* (§ 45) at anbefale det nye komma (enhedskommaet) frem for det traditionelle komma (grammatisk komma).

– Så, selvom disse fortilfælde muligvis med lige så god ret kan bruges i argumentationen mod at indføre en væg-tet valgfrihed i dansk, så er fortilfældene der altså.

Tålte former??

Mens vi er ved skellet mellem en anbefalet norm og en godkendt norm, kan det være rimeligt gå et skridt videre og overveje om der ikke skal etableres yderligere en norm. Det skal så være en norm som indeholder endnu flere dob-

beltformer (eller »flerdobbelbelformer«) end den nuværende, og den kan ses som en naturlig konsekvens af retskrivningslovens udvidelse i 1997 af kredsen af sprogbrugere der er forpligtet over for den officielle retskrivningsnorm.

Der bliver tale om en norm som kommer til at indeholde former som Sprog-nævnet hidtil har været meget afvisende over for, men som forekommer i den faktiske sprogbrug hos i øvrigt gode og professionelle sprogbrugere der for kunne tage det afslappet om de var i overensstemmelse med den officielle retskrivning, men som nu efter loven fra 1997 pludselig bliver lovbrydere hvis de bliver ved med at skrive som de hidtil har gjort, og som det er sædvane i deres faglige miljø.

Jeg tænker her på forskellige fagfolk der fx laver undervisningsmaterialer og eksamensopgaver mv. til brug ved undervisningen på de videregående og højere uddannelser, fx medicinere og biologer der foretrækker at skrive *DNA* med stort ligesom fx *RNA* (for ikke at tale om *aDNA* (*ancient DNA*) og *cDNA* (*complementary DNA*) og *mtDNA* (*mitochondrial DNA*), til trods for at *RO 1996* kun har *dna*, på psykologer og pædagoger der aldrig bruger nogen anden pluralisform end *workshops* uanset at *RO 1996* kun har *workshopper*, på ordbogsredaktører der insisterer på at tale om *tekstkorpora* og *lemmata* selvom *RO 1996* kun har pluralisformerne *korpus(s)er* og *lemmaer*, og på botanikere der skriver fx *klokke-lyng* med bindestreg for at vise at der er tale om en plante af slægten *lyng*, i modsætning til *hedelyng*, der har sin egen slægt og derfor skrives uden bindestreg.

Og så er der de kemikere – inklusive dem der sidder i ministerier mv. og laver bekendtgørelser med lister over tilladte tilsætningsstoffer o.l. – der står fast på

at skrive fx *chlor* med *ch* og *phosphor* med to gange *ph*. Også medicinerne, der i øvrigt har fornuftige regler for skrivning af medicinske termer på latin/græsk og dansk, falder i visse tilfælde uden for den nugældende officielle norm, fx når de gennemfører skrivemåden *asthma* som »dansk form« i stedet for *astma* og skelner betydningsmæssigt mellem *chok* (der er den eneste form som Retskrivningsordbogen anerkender) og *shock*.

Der er ikke noget der tyder på at det kan lade sig gøre at banke disse fagfolk på plads inden for den regulære danske retskrivningsnorm, og det er et spørgsmål om man så ikke bør give dem en mulighed for at bruge deres fagnorm i deres fagtekster uden at de af den grund skal være lovbrydere. I en vis forstand kan jo også accepten fra det sprognormerende establishment af de specielle fagsproglige stavemåder ses som en beskeden modydelse fra sprogautoriteterne for at de pågældende faggrupper overhovedet stadig skriver faglige tekster på dansk og ikke kun på engelsk.

Anbefalede, tilladte og tålte former

Jeg har nu skitseret en løsning med tre slags dobbeltformer (ud over de totalt ligestillede), nemlig (1) *anbefalede former*, (2) *ikke-anbefalede*, men dog *tilladte former*, og (3) *tålte former*. Såvel de *anbefalede* som de *tilladte* former hører til inden for den egentlige danske retskrivningsnorm, og deres status skal fremgå klart og umisforståeligt ved de enkelte ord i *Retskrivningsordbogen*.

Når det derimod gælder de *tålte* former, mener jeg ikke at de bør fremgå på alfabetisk plads i *Retskrivningsordbogen*, men at der i ordbogens forord e.l. bør stå en generel bemærkning om at man ikke er i strid med den officielle

retskrivningsnorm hvis man i specifikt faglige tekster benytter sig af stavemåder (ordformer, bøjningsformer) der ikke fremgår af *Retskrivningsordbogen*, men som i øvrigt er de almindeligt brugte i det faglige miljø.

Men hvordan?

Jeg er klar over at mit forslag – eller min vision, min skitse – med en anbefalet og en tilladt norm lider af den alvorlige svaghed at jeg ikke giver retningslinjer eller kriterier for hvordan man vælger mellem de eksisterende dobbeltformer og afgør hvilke der skal anbefales, og hvilke der blot skal tillades. Og jeg er også klar over at der vil være meget store problemer med at foretage disse valg på en kvalificeret måde.

Jeg kommer ikke her nærmere ind på hvordan der helt konkret skal vælges mellem de tilbudte dobbeltformer, men henviser blot generelt til de muligheder

der i dag er for at hente oplysninger om udbredelsen af konkurrerende variantformer i frekvensordbøger og i elektroniske tekstsamlinger.

Note

Henrik Galberg Jacobsen: »Enhedskommaet et forslag«. *Komma hvornår og hvorfor?*. Red. af Henrik Galberg Jacobsen og Mogens Gradenwitz. Dansk Sprognævns skrifter 20. Dansk lærerforening. 1993. S. 145–72.

Artiklen her i *Mål & Mæle* er en bearbejdet udgave af et foredrag som jeg holdt på Aarhus Universitet 8.10.1998. En udførligere version med titlen »Forenkling af dobbeltformer. Påkrævet? Gennemførligt? Lønsomt?« vil blive trykt i rapporten 7. *Møde om Udforskningen af Dansk Sprog* (red. af Peter Widell og Mette Kunøe, ventes udsendt 1999).

*Henrik Galberg Jacobsen
f. 1944
professor i nordiske sprog ved
Syddansk Universitet –
Odense Universitet,
tidligere seniorforsker
i Dansk Sprognævn*

Fuldtræffer eller ram forbi?

*Et kig på den kognitive semantik
og dens muligheder inden for sammenlignende sprogstudier*

Semantik er læren om betydning. I den strukturelle semantik beskæftiger man sig med sprogtegnenes indbyrdes relationer, med begreber som synonymi og hyponymi, og i den sandhedsbaserede semantik beskæftiger man sig med sætningers sandhedsværdi. Fælles for de forskellige grene af den traditionelle semantik er at de beskæftiger sig med sprog og betydning som isolerede fænomener uafhængige af sprogbrugerne, det samfund og de omstændigheder sproget eksisterer i.

Den kognitive semantik gør op med dette isolerende sprogsyn. Med inspiration i psykologien konkluderer den at verden, og dermed også sproget, afhænger af de øjne der ser den, og at det således ikke giver nogen mening at diskutere sprog løsrevet fra enhver kontekst. Den kognitive semantiker deler psykologens og filosofens interesse for den menneskelige bevidsthed og måde at erkende omverdenen, men er kendetegnet ved at lede efter svar på spørgsmål om disse emner i sproget. Der må være en sammenhæng mellem den måde vi erkender på, og den måde vi sætter ord på vores erkendelser, og den kognitive semantiker mener at man ved at se på sproget kan finde frem til generelle træk ved erkendelsesprocesser.

Et nyt metaforbegreb

En af frontfigurerne inden for den kognitive semantik er amerikaneren George Lakoff, og retningen opstod som et

resultat af nogle af hans iagttagelser omkring metaforer og dagligsprog. Han opdagede at der var sammenhæng i meget af det man tidligere havde betragtet som enkeltstående tilfælde af figurativ sprogbrug, og at ikke-bogstavelig sprogbrug var langt mere omfattende end hidtil antaget. Han konkluderede at metaforer ikke var sproglige overfladefænomener, men derimod dybereliggende principper for hvordan bevidstheden organiserer sin erkendelse, og gjorde således op med den traditionelle opfattelse af metaforer som nogle perifere sproglige finurligheder der trygt kan overlades til litteraturforskere, mens sprogvidenskabsfolkene tager sig af vigtigere sager.

Det nye i Lakoffs metaforbegreb er at metaforen hører hjemme på det bevidsthedsmæssige plan og ikke blot på det sproglige. Når man taler om et emne med ord og udtryk der er hentet fra et helt andet, så er det fordi man også *tænker* i forhold til dette andet emne. Hvis man for eksempel taler om et *forlist* ægteskab, bruger man altså udtryk fra et kildedomæne (skibsfart, eller endnu bredere: det at rejse) til at tale om et måldomæne (kærlighed). At der ikke blot er tale om en sproglig låneaktion, men derimod om en overførsel på et dybere niveau, kan man se dels fordi der er system i metaforerne, dels fordi eksistensen af disse bevidsthedsmæssige metaforer afspejler sig i konkret handling, og dels i den kendsgerning at vi jo er i stand til umiddelbart at forstå nye metaforer.

»Argument is War«

Det er nemmest at illustrere med et eksempel. En af de metaforer der analyseres omhyggeligt af Lakoff, kalder han ARGUMENT IS WAR, og han argumenterer som følger: Når vi, det vil sige amerikanerne, taler om at diskutere, gør vi det ofte i en terminologi der er hentet fra krigsførelse. Det kan ses af udtryk som »your claims are *indefensible*,« »I've never won an argument with him« og »he *shot down* all of my argument.« De sproglige udtryk vi bruger, er systematiske, de hænger sammen i et system, nemlig det system der kan kaldes ARGUMENT IS WAR-metaforen. Vi gør brug af denne metafor ikke alene når vi taler om diskussioner, men også når vi tænker på dem, og når vi handler. Vi kan for eksempel have en oplevelse af at blive *bombarderet* med argumenter, vi kan opfatte vores diskussionspartner som vores *modstander* og vi kan forsøge at lægge en *strategi* så vi kan *vinde* diskussionen. Og det er ikke bare sproglige udtryk – det er sådan vi *oplever* situationen. Det at der er et underliggende system, eller en underliggende metafor, gør at vi umiddelbart kan forstå udtryk der gør brug af det samme system, også hvis vi aldrig har hørt dem før. Hvis jeg siger om min diskussionspartner at »nu er han vist ved at finde mortérgranaterne frem« vil folk ikke have problemer med at forstå hvad jeg mener.

Tilsvarende kan man sige at et forlist ægteskab ikke er til at redde, mens det stadig er muligt for et ægteskab der blot er »kommet ud af kurs« eller – med et andet rejsseudtryk – er »kørt af sporet.« Ofte vil vores handlinger direkte afspejle de metaforer der danner rammen om vores tilværelsesopfattelse.

Tre slags metaforer

Der er forskellige typer metaforer. Metaforer som ARGUMENT IS WAR strukturerer vores oplevelse af et fænomen ud fra vores erfaringer med et andet fænomen. Erfaringerne behøver ikke være direkte – man kan sagtens bruge en krigsmetafor selvom man aldrig har været i krig. Der er en anden slags metaforer som ikke handler om konkrete ting og fænomener, men for eksempel om retninger. Udtryk som »jeg er helt *nede* i dag« eller »priserne *stiger*« afspejler retningsmetaforer som OP ER GLAD og OP ER MERE. En tredje type metaforer drejer sig om at vi ofte opfatter ikke-konkrete størrelser som konkrete, for eksempel som beholdere eller som fysiske helheder. Når vi taler om »at sætte sig ind i situationen,« så opfatter vi situationen som en art beholder, noget man kan være inde i.

Hvorfor netop disse metaforer?

Når det gælder om at forklare metaforerne, skelner man mellem to kategorier. Dem der bundet i sensomotoriske erfaringer, og dem der bundet i socio-kulturelle erfaringer.

De sensemotoriske, eller kropslige, erfaringer er noget af det mest grundliggende i vores erkendelsessystem idet vi jo alle sammen er udstyret med en krop som danner rammen om vores erfaringsverden, og mange metaforer har meget direkte rod i vores fysiske erfaringer. Vi kender begreber som op/ned og frem/tilbage fra den måde vores krop vender på når vi bevæger os, og kroppen giver os også erfaringer med beholdere, fordi vi jo putter ting i den når vi spiser.

Det er lidt anderledes med de strukturelle metaforer fordi de involverer mere komplekse størrelser som for eksempel krig, bygninger eller det at

rejse. Disse ting hører til vores socio-kulturelle erfaringsgrundlag enten direkte (vi har alle sammen været i en bygning) eller indirekte (vi ved alle sammen godt hvad krig er). Det er derfor de strukturelle metaforer der er mest interessante ud fra et antropologisk synspunkt; det er her vi kan finde metaforer der afspejler kulturelle forskelle eller ligheder.

Et andet spørgsmål der melder sig, er om der er grænser for hvilke metaforer man kan have. Her er det afgørende krav at der skal være visse fællestræk mellem kildefænomenet og målfænomenet. Det er muligt at kæde diskussion sammen med krig fordi begge dele har visse fælleselementer (flere uafhængige deltagere, en udveksling af noget, et forløb), mens man for eksempel ikke vil kunne lave en sammenkædning af diskussion og det at falde død om, idet det sidste kun har én deltager og hverken har en udveksling eller en udstrækning i tid.

En metafor vil automatisk fokusere på visse aspekter af målfænomenet, nemlig dem der har modstykker i kildefænomenet, mens andre aspekter vil blive overset. For eksempel kan man komme til at glemme de ikke-krigeriske aspekter af en diskussion. Tilsvarende er det sjældent hele kildefænomenet der vil være aktivt i metaforen, men kun visse dele af det. De uudnyttede elementer vil dog ligge som slumrende muligheder og kan vækkes med særlige retoriske eller poetiske formål. Hvis vi er midt i en krigerisk diskussion og en fremmed person kommer ind i lokalet og giver sig til at dele karmeller ud, kan det være jeg siger »nå, der kommer FNs våbenhvileobservatør.« Funktionen våbenhvileobservatør er så perifer i vores opfattelse af krig at den ikke hører med til den aktive del af

metaforen. Min ytring vil blive forstået, men den vil blive opfattet som metaforisk, i modsætning til de andre krigsudtryk som netop kendetegnes ved at vi ikke tænker på dem som overførte.

Er diskussion krig?

Jeg har været lidt inde på de antropologiske aspekter af metafor-teorien. Hvis man ved at se på sproglige udtryk kan få så klare indtryk af hvilke bevidsthedsstørrelser der ligger bag, så har man alle tiders mulighed for gennem sproglige analyser at sammenligne forskellige kulturer. I sammenlignende sprogsammenhænge er det en naturligvis også interessant at blive på det sproglige niveau fordi kendskabet til et sprogs metaforer fortæller os om de muligheder for udtryksskombinationer det pågældende sprog giver os.

Da jeg sad og skrev et af de tidligere afsnit, blev jeg i tvivl om jeg skulle gengive de engelske eksempler på engelsk eller oversætte dem til dansk, og de overvejelser hænger netop sammen med de kontrastive perspektiver. Jeg var i færd med at skrive om ARGUMENT IS WAR-metaforen, og sad og ledte efter danske udtryk til at illustrere med. Jeg fandt en hel del:

»Dén *traf/ramte plet*«

»Vi må komme med et *strategisk* udspil«

»LO-formand *angriber* statsministeren«

»Hans forsøg på at *forsvare sig* var *spredt fægtning*«

»Det gælder om at *skyde* hans argumenter i sæk«

samt dem jeg brugte ovenfor.

Det er nok til at dokumentere eksistensen af en tilsvarende DISKUSSION ER

KRIG-metaphor i dansk, og jeg kunne godt have valgt at oversætte den fra begyndelsen. Men hvad nu hvis jeg ikke havde fundet nogen? Så havde jeg kunnet konkludere at her var der en forskel i danskere og amerikaneres måde at opfatte den del af tilværelsen der har med diskussioner at gøre. Eller hvad nu hvis jeg havde opdaget at metaforen godt nok findes på dansk, men at den ikke er lige så omfattende eller lige så udbredt? Så havde jeg kunne muntre mig med spekulationer om de krigsfikserede amerikanere, og måske tænke for mig selv at det da heller ikke er så sært hvis beboerne i verdens eneste supermagt er hurtigere til at opfatte situationer som krige end vi danskere, der til enhver tid må basere vores nationale overlevelse på goodwill fra vores store, stærke venner... Jeg ville samtidig have lært en del om de to sprog, for eksempel at min kommentar om FN-observatøren ville have større chance for at blive forstået hvis det var en amerikaner jeg diskuteret med.

Man har et standpunkt...

Metafor-teorien kan også bruges til at undersøge de bevidsthedsmæssige strukturer der ligger bag ordene. Ved at se på forskellige anvendelser af et ord kan man finde frem til hvilke bevidsthedsprocesser der er årsag til at netop dette ord kan anvendes i den pågældende sammenhæng.

Jeg vil i det følgende se med kontrastive briller på ordet »stille.« For at gøre analysen så overskuelig som muligt, vil jeg holde mig til en enkelt forbindelse, nemlig forbindelsen med reflektivt pronomener, »stille sig.« Da jeg er mest interesseret i det kontrastive perspektiv, finder jeg materialet til min lille undersøgelse i Vinterberg & Bodsens Dansk-Engelsk Ordbog.

»Stille sig« artikel IV,C:

(*anbringe sig*) stand, place oneself, take one's stand (fx he took his s. near the door); (*indtage en vis holdning*) take up a (fx hostile, friendly) attitude; take a line (fx it depends on what l. he will t. in his next speech); (*om spørgsmål, sag etc.*) stand (fx that is how the matter s.s at present)...

Den første anvendelse er helt konkret, det handler om fysisk at indtage en plads i et rum. Med den anden anvendelse bevæger vi os over i det metaforiske; nu handler det om meninger. Det er værd at bemærke at det metaforiske element dukker op allerede i den præciserende parentes. For så vidt er formuleringen »at indtage en holdning« lige så fysisk eller kropslig som hvis der havde stået »at stille sig på en bestemt måde,« men det er åbenbart så indlejret i vores forståelsessystem at ordet »holdning« bruges om meninger at frasen ikke virker forvirrende. Ja, det kan endda være vanskeligt at udtrykke det på anden vis. Vi taler åbenbart om meningsmæssige ting med en terminologi der er hentet fra den konkrete fysiske verden af kroppe, bevægelser og rum, og så kan vi konkludere at vi også *opfatter* dem på den måde. Denne opdagelse peger altså på eksistensen af en metafor som må hedde noget i retning af MENINGER ER KROPSHOLDNINGER, og som ofte har underafdelingen MENINGER ER KROPSHOLDNINGER I FORHOLD TIL GENSTANDE. Kaster vi et blik på dagligsproget, er der mange udtryk som peger på eksistensen af en sådan metafor:

Hvordan *stiller* du dig over for hans forslag?

Hvad er din *holdning* til reagensglasbørn?

Jeg forstår ikke hans *position*

Jeg *står* opgivende over for den slags problemer

Han *står fast* på sit

Hvordan *førholder* de sig til det?

Man har et *standpunkt* til man tager et nyt

Hun vil ikke *lægge sig fast* på noget

Vender vi blikket mod ordbogens oversættelser, tegner der sig et interessant billede. Ikke overraskende er de to første oversættelser af det første eksempel ganske parallelle og lige så konkrete som det danske udtryk (den tredje vender jeg tilbage til). Det handler om at stille sin krop et sted hen, og det oversættes med *stand*, *place oneself*. Ser vi på den metaforiske anvendelse i det næste eksempel, er det slut med at stille sig. Meningsmæssig stillen skal oversættes med *take up an attitude*, *take a line*. En mening på engelsk er altså noget man tager, en genstand man erhverver sig, og den underliggende metafor må hedde MENINGER ER GENSTANDE. I det tredje eksempel er det en ikke-menneskelig størrelse der stiller sig (en sag eller et spørgsmål), og vi ser at den også på engelsk er animeret nok til selv at stå for stilleriet – det hedder slet og ret *stand*.

Hvis vi vender tilbage til den tredje oversættelse af det første eksempel, *take one's stand*, ser vi at genstandsmetaforen også er en mulighed på det konkrete plan. I den konkrete betydning er der altså et vist overlap af de to opfattelsesmønstre. Ved nærmere eftersyn viser det sig at genstandsmetaforen også findes på dansk. Vi så den ovenfor i eksemplet »man har et standpunkt til man tager et nyt,« og den ses også i udtrykket »at tage stilling.« I modsæt-

ning til på engelsk er der på dansk primært overlap ved de metaforiske betydninger. Det kunne altså se ud som at de to sprog har nogenlunde samme virkemidler til rådighed, men at de udnytter dem forskelligt.

Det vil naturligvis kræve langt større og grundigere undersøgelser før man kan drage sikre konklusioner, men jeg håber det fremgår af disse små observationer at den kognitive semantik så absolut har noget at byde på, såvel til studiet af et enkelt sprog og dets kultur som til kontrastive sammenhænge hvad enten de er sproglige eller kulturelle. Og hvis De stiller Dem tvivlende, så bare fryr løs!

Signe Foersom, f. 1974
stud.mag. i engelsk og dansk
Københavns Universitet

Er der *r* i ordblind?

Har børns evne til at fornemme ligheder mellem sprogets lyde betydning for deres læseudvikling?

Josef er kæreste med Josefine. Og Anders med Andersine. Mikkel gi'r den med Mikkeline. Hvad skal vi så kalde Oskars kæreste?

Jeg sidder i mødelokalet på en folkeskole og noterer hvad en række elever fra 5. klasse mener om dette interessante spørgsmål. Jeg har en lang liste med navne på drenge der mangler en kæreste.

De fleste børn svarer at Oskars kæreste hedder Oskarine. Det jeg noterer mig, er om *r*'et i *Oskarine* udtales konsonantisk: »Oskar-Rine«. Eller om *ar*-

lyden til sidst i *Oskar* er uforandret: »Oskar-Ine«. Når eleverne udtaler et konsonantisk *r* i endelsen *-rine*, må det være fordi de mener at der gemmer sig et *r* i *ar*-lyden til sidst i *Oskar*. For der var jo ikke noget *r* i *Josefine*, *Andersine* og *Mikkeline*. Endelsen i disse eksempler var *-ine*, og ikke *-rine*. Derfor må *r*'et i endelsen *-rine* stamme fra *Oskar*.

Jeg vil gerne vide om kendskabet til dette *r* i *Oskar* skyldes elevernes kendskab til skriftens *r*. Eller om kendskabet til *r*'et i *Oskar* simpelt hen er en

Ifølge skriften er *ar*-lyden til sidst i *Oskar* sammensat af *a* + *r*. Bekræftes denne opfattelse af *ar*-lyden hvis *Oskar* tilføjes hunkonsendelsen *-ine*?

del af den viden man har når man har lært at tale dansk. Men Oskarine viser sig at være et genstridigt pigebarn!

Skriftsprog og talesprog

Der er et kompliceret samspil mellem skriftsprog og talesprog. For nogle forekommer det indlysende at *Oskar* ender på *r* – ikke bare i skriften men også i udtalen. Det kan være ganske overraskende at opdage at der til skriftens *-ar* ikke svarer to lyde, men kun én – den samme slags åbent *a* som fx i ordet *ham*. Vores kendskab til skriften kan udøve en kraftig påvirkning af opfattelsen af talesproget.

Der kan også være en påvirkning i den modsatte retning. Skriften er jo i høj grad en afbildning af ordenes udtale. Mange stavfejl skyldes netop problemer med at lære skriftsproglige konventioner (fx stumme bogstaver) som ikke afspejler udtalen på en simpel måde.

På den anden side er der tilsyneladende ikke nogen sammenhæng mellem *tilegnelsen* af hhv. talesproget og skriftsproget. Vi lærer at tale længe inden vi lærer at læse. Og de børn som får problemer med at lære at læse og skrive, har normalt ikke tilsvarende problemer med deres talesprog.

Imidlertid har læseforskningen mange gange i de senere år vist at der faktisk er en sammenhæng mellem børns talesprog og deres læseudvikling. Den viser sig bare ikke umiddelbart i deres *beherskelse* af talesproget, men i deres evne til at blive *opmærksomme* på de talte ords lydlige opbygning.

Denne sammenhæng er i grunden ikke så overraskende. Skriftsprogets alfabetiske princip går jo netop ud på at opdele ord i »lydlige atomer« og forbinde disse med bestemte bogstaver. Hvis man har let ved at erkende at

ordene *mus* og *mand* har en (i sig selv meningsløs) *m*-lyd tilfælles, så kan man sikkert også lære at forbinde *m*-lyden med bogstavet *m*. Men hvis man har svært ved at blive opmærksom på talesprogets lydlige mindstedele – så har man ikke noget at forbinde bogstavet *m* med! Og så forbliver skriftsproget et mysterium.

Det brændende spørgsmål

Hvis opmærksomhed på sproglyde er en forudsætning for vellykket læseindlæring, så må det undersøges *hvad* der skal til for at børn kan opnå denne sproglige opmærksomhed. Dette er et brændende spørgsmål for mange læseforskere i disse år.

Deres resultater tyder på at ordblindes problemer med at blive sprogligt opmærksomme ikke skyldes generelle erkendelsesmæssige vanskeligheder. Forklaringen skal snarere findes i talesproget selv. Og dét er overraskende – for umiddelbart synes talesproget hos ordblinde jo ikke at adskille sig fra andre børns talesprog. Alligevel ser det ud til at det er her forskellen ligger.

Eksempelvis har en gruppe forskere fra Københavns Universitet gjort en interessant opdagelse. De konstaterede at jo mindre tydeligt børnehavebørn udtalte en række lange ord som *loko-motiv* og *krokodille*, jo større var risikoen for at de fik læsevanskeligheder når de kom i skole. Der var tale om nogle små og i sig selv upåfaldende forskelle i udtalemæssig tydelighed. Normalt vil man hæfte sig ved hvad barnet har på hjerte, og ikke lægge mærke til om barnet siger *lo-ko-mo-tiv*, *lo-ke-mo-tiv*, *lok-mo-tiv* eller måske blot *lo-me-tiv*. Men det viste sig altså at de børn som brugte de tydeligste udtalevarianter, klarede sig bedst når de skulle lære at læse. Resultatet kan

udlægges sådan at barnets kendskab til tydelige udtalevarianter har betydning for dets udvikling af sproglig opmærksomhed.

Den abstrakte skrift

Når et barn skal lære at etablere bogstav-lyd-forbindelser, er det ikke blot nødvendigt at være opmærksom på ordenes »lydlige atomer«. Barnet skal også kunne forbinde *forskellige* lyde med samme bogstav. Hvis skriftsproget skulle gengive alle talesprogets mange lyduancer, ville vi slet ikke kunne nøjes med alfabetets 29 bogstaver – hvoraf nogle jo endda kun bruges sjældent. Lydskriftalfabetet i *Den Store Danske Udtaleordbog* skelner til sammenligning 55 forskellige lyduancer – som kan suppleres med særlige tegn til angivelse af stød, længde, stemthed etc.

Ordene i Boks 1 illustrerer nogle af de forskellige udtaler der er forbundet med bogstavet *r*.

Boks 1

Vokaliske <i>r</i> -lyde	Konsonantisk <i>r</i> -lyd
1 skulptur	skulpturel
2 kontor	kontorist
3 emir	emirat
4 nummer	nummerere
5 nektar	nektarin
6 pastor	pastoral
7 erotik	erotisk
8 euro	Europa
9 lyriker	lyrik

I alle ordene i højre kolonne står der et *r* før en betonet vokal. Disse *r*'er udtales alle konsonantisk. I venstre kolonne

står *r*'erne til sidst i ordet eller før en ubetonet vokal. I linje 1-3 svarer *r*'et til et selvstændigt »lydligt atom«. Til forskel fra ordene i højre kolonne lyder dette *r* vokalisksk. I linje 4-6 er *r*-udtalen også vokalisksk. Her er den smeltet sammen med udtalen af den foregående vokal. Det er ikke til at sige hvor *e*, *a* og *o* holder op, og hvor *r*-lyden begynder. Men vokallydene ville være klart anderledes hvis bogstavet *r* havde manglet (*numme*, *nekt* og *past*o).

I linje 7-9 udtales *r*'erne konsonantisk i tydelig tale, ligesom *r*'erne i højre kolonne. Men i daglig tale udtales *r*'erne i venstre kolonne ofte vokalisksk. Det kan endda ske at *r*-lyden forsvinder helt, sådan at et navn som *Nero* kommer til at rime på *Leo*.

Uanset udtaleforskellene *skriver* vi *r* i alle disse ord. Man kan sige at skriften er abstrakt fordi den abstraherer fra de lydlige nuanceforskelle der kendetegner talesproget.

Hvad er et *r*?

Et ord er et ord, siger man. Men er et *r* også bare et *r*?

Er det sådan at vi ud fra talesproget danner os et abstrakt *r*-begreb som dækker både den konsonantiske og de forskellige vokaliske *r*-udtaler? I så fald afspejler skriftens *r* blot det vi allerede ved om slægtskabet mellem disse forskellige lyde. Uanset læsefærdighed vil alle der kan tale dansk, have samme *r*-begreb. Eller er det snarere sådan at fornemmelsen for *r*-lydenes beslægtethed skyldes beherskelsen af skriftsproget?

For at undersøge disse spørgsmål præsenterede jeg mine forsøgsdeltagere for en række drenge navne. Syv af navnene endte på *r*: *Arthur*, *Holger*, *Oskar*, *Per*, *Thor*, *Viktor* og *Vladimir*. Hensigten var nu at få deltagerne i for-

søget til at lave pigenavne der bestod af drengenavnet plus endelsen *-ine*. I så fald ville *r*'et til sidst i drengenavnet komme til at stå umiddelbart før en trykstærk vokal. Man kunne så forvente at *r*'et ville blive udtalt konsonantisk ligesom i ordene i højre kolonne i Boks 1. Opgaven var rent mundtlig.

Jeg fandt at der *var* en klar sammenhæng mellem deltagernes læsefærdighed og deres tilbøjelighed til at omdanne drengenavnene vokaliske *r*-lyde til konsonantiske *r*-lyde i pigenavnene. Svartypen »*Oskar-Rine*« var altså hyppigst blandt de bedste læsere. I en beslægtet opgave skulle deltagerne flytte trykket fra første til sidste stavelse i navne som *Søren* og *Boris*. Også her var det de bedste læsere der mest konsekvent brugte en udtale med konsonantisk *r* når den følgende vokal blev betonet i *Sø-REN* og *Bo-RIS*.

To forklaringer

Det interessante er hvordan man skal forklare denne sammenhæng mellem læsefærdighed og valg af *r*-udtale i *Oskarine*. Den enkleste mulighed er at påvirkningen går fra skrift- til talesprog. Selv om ordene kun blev præsenteret mundtligt, er det sandsynligt at de gode læsere var tilbøjelige til at se ordene for deres indre blik. Erfaring med skriftsproget må »opmuntre« læserne til at forbinde *r*-lydene med hinanden eftersom de skrives med samme bogstav.

Man kunne imidlertid også forestille sig en anden mulighed, nemlig at virkningen går fra tale- til skriftsprog. Måske bliver det lettere at etablere bogstav-lyd-forbindelser, hvis man på forhånd har en fornemmelse for slægtskabet mellem visse sproglyde, så som konsonantisk og vokaliske *r*. De gode læsers tilbøjelighed til at bruge kon-

sonantiske *r*-udtaler i *Oskarine*-opgaven kunne afspejle deres mere sofistikerede fornemmelse for sproglyde. Og netop denne sprogfornemmelse kunne have været med til at gøre dem til gode læsere.

For at finde ud af hvilken forklaring der var bedst, foretog jeg en sammenligning af to aldersgrupper med *samme* generelle læsefærdighed: en normalt-læsende gruppe fra 5. klasse og en gruppe med læsevanskeligheder fra 9.-10. klasse. Hvis valget af *r*-udtale i mine tests alene var bestemt af læsefærdigheden, skulle der ikke være nogen forskel på de to grupper.

Det viste sig at eleverne fra 5. klasse var en *smule* mere tilbøjelige end de ordblinde til at gå fra vokaliske til konsonantiske *r*-udtaler selv om de ikke generelt læste bedre, og selv om de var yngre. Det betyder at det ikke helt kan udelukkes at der var en rent talesproglig forskel mellem de to grupper. Måske havde de ordblinde et mindre abstrakt *r*-begreb som fik dem til at bruge færre konsonantiske *r*-udtaler i opgaverne.

Thorline og fru Thorsen

Desværre var materialet så spinkelt at hypotesen om en talesproglig forskel mellem normalt-læsende og ordblinde er ren spekulation. Det skyldtes bl.a. deltagernes store opfindsomhed når de skulle danne pigenavne. I Boks 2 kan man se forslag til paralleller til *Thor* og *Per* fra fire elever i 5. klasse. De blev blot bedt om at danne så mange pigenavne som muligt til hvert drengenavn. Endelsen *-ine* blev overhovedet ikke brugt! Derimod brugte de endelserne *-line* og *-sine*. Det var ikke heldigt, for når *r* står før en konsonant er udtalen uforandret. Således er udtalen af *r*'erne den samme i *natur* og *naturlig*. Uda-

len forandres kun hvis *r*'et kommer til at stå før en vokal, som fx i ordet *naturlig*.

Selv da jeg gik over til en mere udførlig instruktion med mange eksempler og prøveopgaver, blev jeg ved at få mange svar som *Thorline* og *Oskar-sine*. Især i gruppen med ordblinde forsøgsdeltagere var der mange svar af denne type. Derfor gav *Oskarine*-eksperimentet mig kun et meget begrænset indtryk af de ordblindes *r*-begreb.

Boks 2

Thor: Thorline, Thorsine, Thora,
Tove, fru Thorsen,
Torsten, Tornerose

Per: Pernille, Perline,
fru Pedersen, Pera, Petra,
Perker!

Færøerne, men Ærø

Det skal understreges at der ikke var noget som helst forkert i at bruge endelser som *-line*, *-sine*, *-gine* osv. Disse endelser florerede omkring århundredskiftet, da brugen af pigenavne på *-ine* i det hele taget var på sit højeste. Det forlyder endda at det smukke navn *Madsgine* har været brugt. Nu om dage er repertoire af navne med endelsen *-ine* langt mere begrænset. Derfor kunne jeg være næsten sikker på at eleverne ikke i forvejen kendte nogen der hed Oskarine eller Arthurine osv.

Der var heller ikke noget sprogstridigt ved svar af typen »*Oskar-Ine*« (uden konsonantisk *r*). Denne svartype kan ses som en parallel til ord med endelsen *-inde*. I ord som *lærerinde* udtales *r*'et vokalisk selv om det står

lige før en betonet vokal. Det samme gælder i sammensatte ord som *frisør-elev* og *Fær-øerne*. Et *r* udtales nemlig aldrig konsonantisk før et andet ord. Men sådan har det ikke altid været. Engang udtaltes bogstavet *r* altid konsonantisk! Man havde samme udtale af sætningerne *Se rivalen!* og *Ser I hvalen?* Dette sprogstadium har vi stadig spor af, fx i ønavnet *Æ-rø* og i den konservative udtale lære-rinde (med konsonantisk *r*). Hvis vi går langt nok tilbage i sproghistorien (200 år!) var forholdet mellem bogstav og lyd altså mere ligefremt.

I dag er forholdet mellem bogstavet *r* og dets udtaler ganske kompliceret. Der er klare udtalemæssige forskelle på *r*-udtalerne i *Oskar*, *Thor* og *Rasmus*. Min undersøgelse tyder på at det i høj grad er kendskabet til skriftsproget der bestemmer om man opfatter de forskellige *r*-udtaler som udtryk for »det samme«. Undersøgelsen kan dog ikke udelukke den alternative mulighed at nogle børn slutter sig til *r*'et i *Oskar* ud fra deres fornemmelse for talesprogets lyde – og at de netop derfor får lettere ved at lære at læse.

Holger Juul, født 1965
forskningsassistent
ved Københavns Universitet

Av min arm – en ordbog om kroppens billedsprog

I den seneste tid har man inden for sprogforskningen oplevet en stigende interesse for brugen af billedsprog i vort dagligsprog, også kaldet kognitiv semantik. Således redegjorde Kristine Kabel i Mål & Måle nr. 3, 1998 på udmærket vis for den udbredte brug af billedsproget i EU-debatten herhjemme. Kabel analyserede her teksteksempler og redegjorde for, hvorfra de enkelte metaforer var hentet. Med andre ord: hun udvalgte først målområdet og fandt på den måde frem til kildeområderne. Man kan imidlertid også vælge den modsatte fremgangsmåde, nemlig at fokusere på et bestemt kildeområde, og så se, hvilke målområder det kan bruges om. Er kildeområdet tilpas rigt på udtryk, kan man ligefrem lave en fortegnelse over disse – eller måske endda en ordbog.

Dette var vor grundlæggende idé, da vi for 1½ år siden begyndte at indsamle udtryk og vendinger fra kroppens billedsprog. Vi er begge indvandrerlærere, og vi og vore kolleger diskuterer ofte sproglige problemer med hinanden, fordi vi konfronteres med vores sprog, som det opfattes »udefra«. For folk, der ikke har dansk som modersmål, kan udtryk, der af danskere opfattes som rene selvfølgeligheder, nemt opleves som problemer. En af disse selvfølgeligheder er brugen af billedsprog. Gennem vort daglige arbejde er det blevet tydeligt for os, at netop dette område skal man være varsom med at bruge i undervisningen, idet man langt fra altid kan være sikker på, at vendingen bliver for-

stået. Ofte er det kroppens billedsprog, vores kursister har problemer med, hvilket ikke kan overraske, idet dette er det mest omfattende, da kroppen jo er lige ved hånden (undskyld udtrykket). Prov blot at læse i dagens avis – man behøver ikke at læse ret mange artikler, før man finder de første eksempler.

Kort tid før vi påbegyndte arbejdet med bogen, havde vi opbygget et skolebibliotek på vores sprogskole, og vi vidste, at de eksisterende bøger med idiommer var »spredt fægtning«, som kun delvist medtog det område, vi arbejdede med, idet der jo også skulle være plads til alle de andre områder. Derudover medtog de jo netop kun – idiommer. Ord som *øjesten* kunne man ikke finde her. Det, der manglede, var altså en ordbog, hvori man kunne finde alle slags udtryk fra kroppens billedsprog, men en sådan ordbog var, så vidt vi kunne finde ud af, ikke skrevet endnu – i hvert fald ikke på dansk. Det var med til at give os blod på

få hænderne op af lommen
få noget fra hånden
gå nogen til hånd
have begge hænder fulde
lægge sidste hånd på værket
sidde med hænderne i skødet
skrive noget i hånden
trænge til en kærlig hånd
venstrehåndsarbejde
være nogens højre hånd

tanden, og vi besluttede at prøve på at skrive en sådan ordbog selv, en ordbog, hvis målgruppe først og fremmest skulle være indvandrere, men som også skulle kunne læses af danskere, der interesserer sig for det danske sprog.

Resultatet blev en bog med over 1000 opslagsord. De enkelte dele af kroppen udgør hver sit kapitel i bogen, og her kan man så finde de enkelte udtryk efterfulgt af en kort forklaring og et eksempel. Selv om bogen emnet taget i betragtning er omfattende, kan det bestemt ikke udelukkes, at man leder for gæves efter bestemte udtryk. Vi har bestræbt os på at medtage et så bredt spektrum som muligt, inklusive slang-udtryk, men har dog valgt at frasortere det værste rendestenssprog.

I hvilke situationer bruger vi så billedudtryk fra kroppen? Ja, det kommer helt an på, hvilke kropsdele der er tale om. Her skal blot nævnes nogle få eksempler taget fra enkelte dele af kroppen. Tager vi albuen som eksempel, ser vi, at den i høj grad bruges om situationer, hvor man kommer frem på andres bekostning.

(1) *Ved at albue sig frem var han i løbet af to år blevet direktør for fabrikken.*

Her er det oprindelige billede, at man ved at skubbe til andre baner sig vej gennem en menneskemængde for at nå frem til sit bestemmelsessted eller mål. Et stærkere billede finder man i

(2) *Mange karrieremennesker anser det for nødvendigt at have rundsav på albuerne.*

Rundsav er jo som bekendt noget, man skal holde fingrene fra, og har man dem på albuerne, skal folk nok lade være med at stå i vejen for én.

Helt igennem negativ er albuen dog ikke:

(3) *Søren søgte et andet arbejde, fordi han ikke folte, at der var albuerum nok i firmaet.*

Har man albuerum, kan det selvfølgelig foregå på bekostning af andre, men ikke nødvendigvis.

Det er dog vanskeligt at finde mere end en håndfuld udtryk med »albue«. Den er jo trods alt kun en del af armen, om hvilken der findes lidt flere udtryk. Disse viser i nogle tilfælde, at armen opfattes som et vigtigt arbejdsredskab:

(4) *Sekretæren var kommunaldirektørens forlængede arm.*

(5) *Hun gav den hele armen i haven, så hun kunne holde fri dagen efter.*

Men man finder dog også eksempler, hvor armen blot repræsenterer en (del af) en handling:

(6) *Når der var julefrokost, kunne bestefaderen godt lide at bøje armen.*

Her er det at bøje armen kun en del af handlingen: at drikke spiritus.

Hånden er dog nok det område, der er rigest repræsenteret. Næsten et hundrede udtryk er det blevet til med hånd, og dertil kommer et halvt hundrede udtryk med finger. Også her finder man udtryk relateret til arbejde:

(7) *Af håndtering var han tømmer*

(8) *Forfatterne lagde sidste hånd på værket dagen før deadline.*

(9) *Hun er så doven, at hun ikke gider røre en lillefinger.*

En bestemt evne:

(10) *Hvor er dine potteplanter dog smukke. Du må have grønne fingre!*

Eller en af håndens funktioner:

(11) *Jeg kunne aldrig drømme om at lægge hånd på mine børn.*

Det er dog næppe hjertets funktion, der sigtes til i sætninger som:

(12) *Det stak hende i hjertet at se manden flirte med alle kvinderne til festen.*

(13) *Hun blev blød om hjertet, da hun så sin søn få sit eksamensbevis.*

(14) *Drengen græd hjerteskræende, da forældrene rejste.*

Her er det den gamle opfattelse af hjertet som centrum for følelserne, der gør sig gældende. Faktisk er denne opfattelse så stærk, at langt hovedparten af de udtryk, der omhandler hjertet, har følelser som målområde. Kun udtryk som *pa fastende hjerte* og *hjerterstyrkning* (opstrammer) falder udenfor, og så kan det sidstnævnte udtryk endda ikke helt renses for følelser, idet man efter en hjerterstyrkning gerne skulle føle velvære.

bruge sine øjne godt
for alles øjne
få øje på nogen/noget
have øjne i hovedet
holde øjne og ører åbne
ikke kunne få øjnene fra nogen/noget
ikke/næppe tro sine egne øjne
tage øjnene til sig
ude af øje, ude af sind
være øjenvidne til noget

Lige så emotionelt betonedede udtryk hjertet står for, lige så rationelt betonedede udtryk står hjernen for.

(15) *Peter er fantastisk til at huske franske gloser; han har simpelthen klæbehjerne.*

(16) *Min søster solgte straks de gamle, dyre smykker; hun havde arvet efter oldemor. Hun har altid haft mere hjerne end hjerte.*

(17) *Forfatteren vred sin hjerne for at finde på nye eksempler til ordbogen.*

Endelig kan udtrykket også være pars pro toto:

(18) *Der er mange kendte ansigter i ugebladene.*

(19) *Når klokken er to lørdag eftermiddag, er der ikke et øje at se.*

(20) *Rygtet løb fra mund til mund.*

Den opmærksomme læser vil måske indvende, at næsten alle hidtil viste eksempler mere eller mindre er pars pro toto. Det skal da også indrømmes, at *arm* i (4) betegner hele personen, men armen er jo her ikke en del af sekretæren! Denne artikels forfattere er begge af den opfattelse, at delen skal repræsentere helheden 100%. Situationen er unægtelig en anden i (18), (19), og (20). Her kan *ansigter*, *øje* og *mund* uden videre udskiftes med *menne-ske(r)/ person(er)*. I stedet for hele personen nævnes kun en del af denne.

Og sådan kan man blive ved. Hvad enten vi snakker om hjerte, hjerne, arme, ben, mave, bryst eller fødder, så har den pågældende legemsdel en eller anden forbindelse til sit målområde. Vores billedsprog er jo ikke tilfældigt valgt. Og som før nævnt, har danskere ikke de store problemer med at afkode billed-

sproget. Vi kan endda vælge at lege med sproget, at sammenblande konkrete og billedlige udtryk:

- (21) *Under hele middagen lukkede han ikke munden op en eneste gang.*
(22) *»Lad nu være med at beklage Dem, hr. Petersen«, sagde tandlægen. »Bid tænderne sammen og luk munden op«.*
(23) *Den nye slagterlærling var en rigtig hjerteknuser.*

Danskere kan se det komiske i ovennævnte sætninger med det samme, men udlændinge er nødt til først at kende til den billedlige betydning af *lukke munden op*, *hide tænderne sammen* og *hjer-teknuser*. Her skulle de så gerne kunne finde hjælp i *Av min arm*, som ordbogen hedder.

At skrive en ordbog er en lang, til tider opslidende, men bestemt ikke kedelig proces. Vi begyndte arbejdet med en brainstorm (et af de udtryk, vi desværre ikke har fået med i bogen). Vi havde en forestilling og forventning om at komme op på ca. 400 udtryk, men det viste sig meget hurtigt, at vi ville komme langt højere op.

Vi gik derefter over til systematisk at undersøge, hvad der fandtes af udtryk om de enkelte dele af kroppen. Vi brugte forskellige slags ordbøger og noterede flittigt ned, når vi enten i medicinerne eller vores øvrige dagligdag så eller hørte udtryk hentet fra kroppens områder. Vi nåede på den måde op på ca. 1300 udtryk. Det var et morsomt og ukompliceret arbejde.

Det lange og seje træk kom, da vi skulle i gang med at definere og give eksempler. Nogle udtryk gik det glat med, andre krævede mange overvejelser, diskussioner og forsøg, inden vi var

tilfredse. Det var også i denne fase, at vi sorterede ca. 300 udtryk fra, fordi de forekom enten den ene eller os begge forældede, uden brugsværdi, unaturlige el-

få munden på gled
få mundkurv på
have det mest i munden
holde mund
lade munden løbe
lukke munden op
mundsvejr
tage bladet fra munden
vare sin mund
være åbenmundet

ler for løst funderede i sproget. Her viste generationsforskellen mellem os sig i øvrigt at være en styrke i vores samarbejde, ikke mindst når vi har skullet afveje, vurdere og justere.

Med hensyn til definitionen var vi i det dilemma, at vi ikke vidste, om vi skulle bruge et ukompliceret ordvalg og derved miste nogle nuancer, eller om vi skulle tilstræbe så stor præcision som muligt. Vi valgte det sidste ud fra den overbevisning, at bogen som før nævnt både skulle kunne bruges på de højere niveauer i indvandrerundervisningen og anvendes af danskere med interesse for det danske sprog. Ved eksemplerne kunne vi nemmere tage hensyn til, at de skulle være af nogenlunde »enkel« karakter. Vi opdagede også, at det samme udtryk kunne have flere betydninger. I det hele taget brugte vi vores sprogøre utroligt meget og skærpede evnen til forholdsvist hurtigt at kunne definere. Det havde måske også været nærliggende at finde ud af de enkelte udtryks historie, men da vi indså, at det ville

blive et uoverskueligt arbejde, lod vi det ligge. Bogen skulle først og fremmest være en brugsbog i indvandrerundervisningen, og sekundært en »morskabsbog« for danskere, der i forvejen kender udtrykkene, men ikke er sig bevidst, hvor omfattende kroppens billedsprog egentlig er.

Vi nød arbejdet med bogen meget, og vores ydmyghed over for det at have et modersmål voksede støt. Dels opdagede vi sprogets rigdom, at sprog ikke blot er en række tørre gloser, men at der bag ordene er et hav af handlinger, begreber og følelser. Dels måtte vi konkludere, at fuld beherskelse af et sprog kun kan opnås på modersmålet – og her kan selv øvede sprogbrugere komme i tvivl.

Vi håber, at læserne af *Mål & Mæle* med disse smagsprøver har fået øjnene op for, i hvor høj grad kroppens billedsprog bruges i vores hverdagssprog. Ja, måske har enkelte endda fået blod på tanden og vil vove det ene øje ved at

bryde sit hoved med noget
få ind i sit hoved
gå hen over hovedet på nogen
gå med hovedet under armen
have et godt hoved
have noget i baghovedet
holde hovedet klart
holde hovedet koldt
ikke kunne få noget ud af hovedet
være et hoved højere (end nogen)

låne eller købe bogen. I så fald sætter vi næsen op efter, at I tager vel imod bogen, for den har igennem lang tid været vores hjertebarn.

Forfatterne er begge indvandrerlærere og har i flere år undervist indvandrere og flygtninge i dansk sprog, kultur og samfund.

*Inge Munk, f. 1939
folkeskolelærer,
underviser på Sprogskolen i Kolding*

*Poul Bæk, f. 1962
cand.mag.
i engelsk og informationsvidenskab,
underviser på Sprogskolen i Kolding*

Subjektakkusativ

Det danske kasussystem

Adskillige generationer af dansk lærere har kæmpet bravt men forgæves for at uddyde en speciel grammatisk finesse som vi har i dansk. Nå ja, finesse er måske så meget sagt, men den er der nu en gang, og den er så sejlivet at man lige så godt kan opgive kampen og acceptere den som normalt og korrekt dansk. Det har man imidlertid ikke gjort endnu, og den har derfor ikke noget officielt navn. Jeg anvender i denne artikel betegnelsen subjektakkusativ.

»Finessen« er at det personlige pronomen ikke altid står i den kasus som det skal ifølge reglerne. De er ellers både nemme og tydelige nok. Brugen af formerne *hans, hendes, vores, min* osv. er der fuld enighed om. Når pronominet er subjekt bruges nominativ (*han, hun, vi, jeg* osv.), og i alle andre funktioner bruges akkusativ (*ham, hende, os, mig* osv. (Normalt betragtes genitivformen af det personlige pronomen dog som en separat ordklasse: det possessive pronomen). Det hedder altså:

Han mødte *ham* i går og gav *ham* en ny øldåse til *hans* samling.

Men uanset hvor enkel og logisk denne regel er, og uanset hvor mange gange vi alle sammen har fået den indprentet, har den ikke haft nogen større indflydelse på almindeligt dansk talesprog. Her er det en uskrevet men fast regel at personlige pronomener godt kan stå i

akkusativ selvom de er subjekt i en sætning, og sådan har det været i mindst halvandet århundrede.

Teori og praksis

Når man skriver om grammatik, kan man vælge mellem to forskellige grundlæggende principper:

Man kan starte med flikke nogle teorier sammen som man selv synes er smarte, og så forvente at virkeligheden indretter sig efter dem, og være fornærmet over at den ikke også gør det. Jeg kender en enkelt der foretrækker denne metode, men jeg bryder mig ikke om den: Det er som regel tydeligvis blot nogle improviserede ad hoc-teorier som skal legitimere de fejl hun ikke vil indrømme at hun begår.

I stedet kan man vælge det andet princip og gøre som Martin Luther gjorde da han oversatte biblen til tysk: »Man muß die Mutter im Hause, die Kinder auf der Gasse, den gemeinen Mann auf dem Markt darum fragen und denselbigen auf das Maul sehen, wie sie reden, und danach dolmetschen« (citeret fra W. Beutin: Deutsche Literaturgeschichte, Stuttgart 1989).

Det er den normale fremgangsmåde for ændring af reglerne for dansk grammatik at danskerne først gradvist begynder at tale og skrive anderledes end de skal efter reglerne, og når dem der skriver grammatikker, har observeret det et tilstrækkeligt antal gange, tilpasser de reglerne efter virkeligheden. Man kan nu engang ikke få et sprog til at holde op med at ændre sig så længe

der er nogen der har det som modersmål; den eneste grund til at f.eks. gotisk, latin og projsisk ikke har ændret sig i flere hundrede år, er at det er døde sprog som der ikke er nogen der bruger i praksis. Dansk er derimod et levende sprog som løbende tilpasser sig den virkelighed det bliver brugt i – og derfor stadig kan bruges i den. Uanset om de enkelte ændringer falder i ens smag eller ej, må man erkende at tilpasning er en absolut betingelse for sprogets overlevelse.

Dertil kommer at det, i hvert fald i nogle tilfælde, er de jævne folk der værner om sproget i dets oprindelige form: For nogle hundrede år siden var dansk tæt på at blive fortrængt af tysk (og engelsk af fransk). Det skyldtes at overklassen betragtede det som en væsentlig del af det der definerede dem som »darnede« mennesker i modsætning til pøblen, at de talte et andet sprog end dem fra underklassen, som på grund af deres mangel på almen dannelse ikke kunne tale andet end deres modersmål. Dannet betyder noget kunstigt i modsætning til det naturlige, dvs. at man er opdraget til at handle og reagere anderledes end man ville hvis man blot fulgte sine instinkter. Jeg vil derfor påstå at det »danskeste« dansk er det sprog som jævne mennesker taler med hinanden, og ikke det sprog som 'de fine bruger for at afsondre sig fra den gemene hob.

Jeg foretrækker derfor at gå ud fra samme princip som Luther, og ved at skue danskerne på kæften er jeg nået frem til det følgende.

Således taler danskerne

De tilfælde hvor danskerne i praksis bruger en anden kasus end den der er foreskrevet i teoribøgerne, kan inddeles i 9 grupper:

1. Subjekt med mere end ét pronomen

Hvis det led der er sætningens subjekt, betegner to eller flere personer, beskrives de ofte med hver sit personlige pronomen, forbundet med en konjunktion. Ifølge reglerne skal begge pronomener stå i nominativ, og hvis det ene står i første person, er det almindelig hoflighed at det står efter det andet:

Hun og jeg er ansat i det samme firma.

Det mest almindelige er imidlertid at sætte begge pronomener i akkusativ:

Hende og mig er ansat i det samme firma.

Ofte sætter man endda pronomenet i første person på førstepladsen:

Mig og hende er ansat i det samme firma.

Det samme sker hvis subjektledet består af ét personligt pronomen og et eller flere ord fra en anden ordklasse. I så fald står pronomenet oftest foran resten af subjektledet. Det drejer sig især om proprier og substantiver:

Mig og Lene er ansat i det samme firma.

Dig og min brors kone er vist kolleger.

2. Subjekt med relativsætning

Hvis det personlige pronomen efterfølges af en relativsætning, står det altid i akkusativ:

Hvad hedder *hende* der står ovre ved døren?

Ham der trækker det laveste kort, giver den næste omgang.

I det første tilfælde kan der dog være tale om en afsmitning fra en også for-

melt korrekt konstruktion hvor pronomenet er akkusativobjekt i hovedsætningen:

Kender du *hende* der står ovre ved døren?

3. Udpegning af ét subjekt blandt flere

Subjektakkusativ anvendes også hvis man udpeger ét bestemt blandt andre mulige subjekter ved at indsætte *dér*, *derhenne*, *deroppe*, *derude* osv. efter pronomenet:

Ham *dér* løber hurtigt, han kommer nok i mål før de andre.

Det kan *hende* derovre da også gøre.

En anden måde at præcisere ét subjekt blandt flere mulige på er at nævne en egenskab ved det som adskiller det fra de andre. Denne egenskab beskrives oftest ved hjælp af præpositionsforbindelser og appositioner:

Hende i den røde kjole hedder Gitte.

Ham den gråhårede er gift med min søster.

4. Subjektet som del af en gruppe

Man kan også nedtone det præcise og personlige ved et subjekt ved at indrulle det i en mere eller mindre veldefineret gruppe. Man starter altid med at nævne gruppen, efterfulgt af *som* og pronomenet. Strengt taget er det her gruppen og ikke pronomenet der er sætningens subjekt, selv om man mener det omvendte med ytringen: at den, dem der betegnes med pronomenet, udfører den verbale handling fordi vedkommende er medlem(-er) af gruppen. Det personlige pronomen står også her i akkusativ, og der er ikke altid overensstemmelse i tal:

En kommaekspert som *mig* sætter

selvfølgelig ikke traditionelt komma frivilligt.

Sadan nogle som *dem* skulle hænges i den nærmeste lygtepæl.

Sergenter som *ham* skaber mange militærnægttere.

5. Sammenligning

Hvis det personlige pronomen er det ene af to subjekter der sammenlignes, står det i akkusativ hvis det ikke står umiddelbart foran eller efter sit finitum:

Hvis han drikker lige så meget som *mig*, bliver han lige så fuld som *jeg* gør.

Det kan jeg gøre bedre end *ham*.

Han kom i mål fire sekunder før *hende*.

6. Sætningsknode

En sætningsknode er et specielt fænomen i dansk og nogle få andre sprog, og den fremkalder både be- og forundring hos andre folkeslag hvis sprog ikke sætter dem i stand til den slags kunster. Det er ikke unormalt at ét led kan være fælles for to ledsætninger, men i en sætningsknode er de to ledsætninger i den grad filtret sammen at det fælles led er både subjekt og objekt på én gang. Dét er komplet umuligt i sprog der har kasusbøjning; det kan til nød tolereres at et ord står i to kasus på én gang, så længe man ikke kan se det, men at ét og samme ord optræder i to bøjningsformer på én gang; dét går ikke. Hvis det fælles led indeholder et personligt pronomen, er en sætningsknode derfor en fysisk umulighed i dansk medmindre man bruger subjektakkusativ.

Hvis et personligt pronomen er subjekt i den (mest) underordnede sætning

i en sætningsknode, står det i akkusativ:

Ham tror jeg ikke vinder.

Hende er der ikke mange der ved hvad hedder.

Dem som du lige sagde at du havde hørt ikke var kommet, sidder i sofaen

I det første tilfælde har subjektakkusativens desuden den praktiske funktion at den gør det muligt at vise entydigt hvem der tror hvem ikke vinder.

Ved lange bisætninger kan man gentage pronomenet foran hovedsætningens finitte verbum, og dette ekstra eksemplar af pronomenet står i nominativ:

Ham som der ikke var mange der troede overhovedet ville være i stand til at gennemføre løbet så kort tid efter at han blev kørt over af en lastbil i Svejs, *han* blev nummer 2.

7. Sætningskløvning

I dansk er det normalt at fremhæve et led i en sætning og give det ekstra vægt ved at flytte det frem som subjektsprædikat i en separat hovedsætning som består af ordene *det er*, et eventuelt adverbialled og så det led man vil fremhæve. Resten af den oprindelige hovedsætning laves om til en relativsætning som er underordnet den nye hovedsætning.

Når det er et personligt pronomen der bliver fremhævet på denne måde, står det altid i akkusativ, uanset dets semantiske funktion:

Det er *ham* der har gjort Elvira gravid.

Det er i hvert fald ikke *mig* der har gjort det.

Det er som regel *dem* der kommer til at hænge på regningen.

Der kan dog i en del tilfælde også argumenteres for at akkusativens i en sætningskløvning ikke er en subjektakkusativ, da personlige pronominer anvendt som subjektsprædikater altid står i akkusativ uanset om de efterfølges af en bisætning eller ej:

Hvem har gjort Elvira gravid? Det er *ham*.

8. Interjektioner

I nogle tilfælde udtaler man subjektet to gange, den første gang nærmest som en interjektion. Hvis det begge gange er et personligt pronomen, står det i akkusativ første gang det udtales, men ikke anden gang:

Ham! Han skal da være glad hvis han kan få fat på en luder.

Nej *hende*, det kunne hun da ikke drømme om.

9. Dramatisk virkning

Ved gengivelse af en handling kan man forstærke den dramatiske effekt ved at udelade verballedet, og personlige pronominer står så i akkusativ:

Nu skulle han satme få gjort noget ved den rotte! *Ham* fat i en spade, og så begyndte han ellers at grave.

En fast regel

Hvorfor siger danskerne sådan selvom de godt ved de ikke må? Det er der ikke rigtig nogen der ved, og jeg kan heller ikke selv finde på en fornuftig eller logisk forklaring. Men det gør de altså, medmindre de er maed fine på den, og de har gjort det så længe nogen kan huske tilbage. De gør det som om det var den naturligste ting af verden,

hvad det efter min mening følgelig også er, og de gør det så hyppigt at jeg mener man kan udlede en fast regel på grundlag af det:

Hvis en sætnings subjekt kun udgøres af ét personligt pronomen og det står klos op ad sit finitte verbum, står pronominet i nominativ. I alle andre tilfælde står pronomenet/pronominerne i akkusativ.

Erik Hansen har tidligere fremsat en teori som bl.a. går ud på at et pronomen der står i en kontekst hvor det ikke kan være tryksvagt, står i akkusativ. (Trykket må ikke forveksles med emfase). I det første af de følgende eksempler kan subjektpronominet enten være tryksvagt eller have emfatisk tryk, men i det andet kan det ikke være tryksvagt:

Han er fræk

Ham i uniformen er fræk

Hansens iagttagelse er efter min mening korrekt, men han har senere skrevet at man ikke ved »om det er akkusativten der fremkalder trykket eller omvendt. Eller måske fremkaldes både tryk og akkusativ af nogle endnu uopklarede fokuseringsforhold«. Strengt taget ved jeg heller ikke selv om den sammenhæng jeg postulerer i denne artikel, er årsag og virkning, eller om det er to forskellige virkninger af den samme årsag.

En betegnelse

Hvad skal man så kalde denne regelmæssige uregelmæssighed? En del af de viste eksempler forekommer også i andre sprog, men jeg er aldrig stødt på en officiel betegnelse for det i de sprog jeg kender noget til.

I tysk har man ganske vist noget der hedder absolut (eller fri) akkusativ,

men det er noget helt andet. Det drejer sig om en frit i luften – dvs. sætningen – svævende akkusativforbindelse som har en adverbial funktion:

Heino de Witt-Oder-Watt steht an der Bar. *Die Pfeife in der Hand*, schaut er dem Trio de Janeiro zu – wohlwollend.

Ich saß am Steuer, *die Hand auf der Knüppelschaltung*, du neben mir, *die Hand auf meinem Knie*.

(Fra Trio: Rescue Me hhv. Nur ein Traum)

I dansk bruger man præpositionsforbindelser i sådanne konstruktioner, og normalt bruger man med:

Med pihen i hånden betragter han ...

Jeg sad ved rattet, *med hånden på gearstangen*, du ...

(Det kan man også i tysk, men her styrer *mit* dativ). For at forebygge forvekslinger vil jeg fraråde at man også bruger betegnelsen fri eller absolut akkusativ om den ureglementerede anvendelse af denne kasus i dansk.

Da denne optræder med markant større hyppighed hos folk fra de lavere klasser, kan det være fristende at lade sig inspirere af idiotkommaet og kalde den bonderøvsakkusativ. Som jeg imidlertid skrev i begyndelsen af denne artikel, betragter jeg jævne folks talesprog som det mest autentiske dansk, og da idiotkommaet som bekendt kun forekommer i den danske efterligning af det tyske komma, vil det efter min mening være en misforstået nedvurdering af den »folkedanske« afvigelse fra »papirdansk« at bruge en tilsvarende betegnelse om den danske kasusfor skydning.

Umiddelbart ser den ud til kun at opstå ved personlige pronominer, og

man kunne derfor vælge at se stort på at der også er andre pronominer, og kalde den pronominalakkusativ, men skinneth bedrager (måske): Man kan – i hvert fald i teorien – ikke udelukke at den også forekommer ved subjekter fra andre ordklasser, f.eks. substantiver og proprier. Da personlige pronominer imidlertid er den eneste ordklasse i dansk der har en ortografisk markeret akkusativform, kan det ikke ses hvilken kasus subjekter fra andre ordklasser står i, bortset fra at det ikke er genitiv. (De få dativformer vi har tilbage i

dansk, optræder kun som faste udtryk i præpositionsforbindelser og aldrig som subjekt). Det er derfor heller ikke muligt at fastslå om den ureglementerede anvendelse af akkusativ er begrænset til personlige pronominer, eller om den også omfatter andre ordklasser.

Det kan dog fastslås at den ved personlige pronominer kun forekommer når disse er subjekt. (Når de er objekt, er det jo helt legalt at de står i akkusativ). Jeg vil derfor som officiel betegnelse foreslå subjektakkusativ.

*Sten Hedegård Nielsen
f. 1956
freelanceoversætter*

Mål & Mæle

ISSN 0106-567X

Redaktion:

*Carsten Elbro, Pernille Frost,
Erik Hansen, Ole Tøgeby.*

Tegninger: Hanne Simone

Ekspedition og produktion:

*Elbro-Tryk
Håndværkervej 10
Postboks 3072, 6710 Esbjerg V
Giro 747-3494
Telefon 75 15 43 60*

Mål & Mæle udkommer 4 gange om året, og abonnementsprisen er 164,00 kr. pr. årgang. Man kan tegne abonnement ved at skrive eller ringe til Elbro-Tryk. Hertil henvender man sig også om adresseforandring eller fejl ved bladets levering. Eftertryk af tekst og illustrationer er tilladt når kilden angives.

Spørgsmål til læserbrevkassen samt manuskripter til Mål & Mæle sendes til:

**Mål & Mæle,
Pernille Frost, Mosevej 17, 2. th., 2860 Søborg.**

Fra dobbelt til enkelt – hvis du skulle vælge

Artiklen »Ud med dobbeltformerne?« her i bladet handler om mulighederne for at få afskaffet eller reduceret dobbeltformerne i den danske retskrivning. Forestil dig at du fik lov til at bestemme hvilke af dobbeltformerne i *Retskrivningsordbogen* der skal have lov at blive stående, og hvilke der skal stryges.

Se på eksemplerne, og træf dit valg. Du må i hvert af tilfældene kun vælge én form. Sæt streg under den form du vælger.

1. Partiet forsøger at *mørkelægge/mørklægge* sagen.
2. Han fik bragt *insulinen/insulinet* fra apoteket.
3. Forretningen betalte *depositumet/depositummet* tilbage.
4. Hun har et *kranie/kranium* stående på sit natbord.
5. Eleverne *fnisede/fniste/fnes* af lærerens forklaring.
6. Alle medarbejdere har fået nye *password/passwords*.
7. Han var helt *balstyrig/balstyrisk* af glæde.
8. Hun vandt kampen *selv om/selvom* hun lige havde været syg.
9. Jeg har mistet mit *checkhefte/check-hæfte*.
10. De 12 *nævninge/nævninger* blev hurtigt enige.
11. Efter sit *jobskift/jobskifte* er han faldet mere til ro.
12. Koncerten er *sponseret/sponsoreret* af byrådet.
13. Lyset var tændt i *globusen/globusen*.

14. Vi har reserveret plads i en *stillekupe/stillekupé*.

15. Der mangler en *halvandenliterflaskе/halvandenlittersflaske*.

– Og mens du er i gang: Retskrivningsordbogen giver ganske vist ikke valgfrihed i de følgende tilfælde. Men hvis den nu gjorde, hvad ville du så vælge?

16. Vores *akvarie/akvarium* trænger til en hovedrengøring.

17. Byens *gymnasie/gymnasium* er lukket på grund af svamp.

18. Husk at sætte *en/et* kopi i ringbindet.

19. Der kom i *alt/ialt* 6.000 tilskuere til kampen.

20. Jeg søger nyt arbejde *inden for/indenfor* byggefagene.

Send siden ind til *Mål & Mæle*. I et kommende nummer af bladet kan du så læse nærmere om dine og andre læseseres valg blandt dobbeltformerne.

Henrik Galberg Jacobsen

Navn:

Adresse:

.....Alder:

Indsendes (gerne i kopi eller afskrift) senest 1. juli 1999 til Mål & Mæle, c/o Pernille Frost, Mosevej 17, 2860 Søborg. Blandt indsenderne trækker vi lod om tre eksemplarer af bogen *Danske Dobbeltformer. Valgfri former i retskrivningen*, redigeret af Henrik Galberg Jacobsen, 1992 (Dansk Sprognævns skrifter 18).